

von Klaus-J. Lorenzen-Schmidt und Ingwer E. Momsen bearbeitet): *Bibliographie zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins. Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins, Band 27.* (Wachholtz Verlag, 1997). xxv + 1113 s., 68 DM.

To håndbøger til studiet af Slesvig-Holstens historie foreligger her fra *Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins*. Den ene bliver benævnt et leksikon over historiske erhverv i Slesvig-Holsten og Hamborg. Ordet leksikon er dog lidt vel meget at kalde det, *ordbog* ville være et mere træffende udtryk. Der er tale om en ordliste inden for det nordelbiske område (foruden Slesvig-Holsten også Hamborg og Lübeck) over erhvervsbetegnelser, fundet i diverse kilder fra området. Revl og krat synes at være taget med her. Om erhvervet *Schneider* oplyses eksempelvis, at denne »verfertigt Kleidungsstücke aus Stoff«, og en *Lehrer* »unterrichtet verschiedene Materien für Kinder und Erwachsene«. Men vi får også at vide, at en *Pfahlmeister* »führt die Aufsicht über die Festmache-pfähle im Hafen«, og at en *Kleier* er en »Tagelöhner, der Gräben aushebt bzw. reinigt«, og disse to og mange andre af erhvervsbetegnelserne kan man i hvert fald ikke finde i Gyldendals Røde Ordbøger. Også danske, nedertyske og latinske erhvervsnavne er med.

Bibliografien over Slesvig-Holstens økonomiske og sociale historie omfatter op imod 12000 titler (også danske). Socialhistorie er her forstået bredt, der er således også afsnit om religionens og kirkens, medicinens, uddannelsesvesenets, kulturens, fritidens og politikens socialhistorie. Sidstnævnte er forskelligt fra afsnittet om »Sozialpolitik«. Systematikken er detaljeret og stringent, idet placeringen af emnet »Frauen« un-

der hovedgruppen »Alltag« dog nok kan diskuteres. Der er krydshenvisninger, og bagi forefindes et forfatter- og titelregister samt et sted-, person- og sagregister. Bibliografien går til og med 1990.

Michael Bregnsbo

Der nationale Gegensatz/De nationale modsætninger 1864-1914. Quellen zur Geschichte der deutsch-dänischen Grenzregion/Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie, III. (Institut für regionale Forschung und Information im Deutschen Grenzverein e.V. Flensburg og Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, 1996). 522 s., 24,80 DM/99 kr.

Tolv år siden det seneste bind i den dansk-tyske kildeudgivelse er nu udkommet bind III i rækken »Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie,« der denne gang omfatter årene 1864-1914. Første bind udkom i 1984 og omhandlede perioden 1800-1864, andet bind var allerede kommet året før, og omhandlede »Påskeblæsten« i 1933. Ved disse bind stod Institut for Grænseregionsforskning som den danske udgiver. Et fjerde bind, omhandlende perioden 1914-1945, er i skrivende stund under udarbejdelse, så det lader til, at der atter er kommet bevægelse i dette fortjenstfulde arbejde, hvis oprindelse skal søges i en række dansk-tyske drøftelser i årene 1973-76 om begge landes skolebøgers ensidige fremstilling af grænse-landets historie. Kildehæfterne skulle råde bod herpå, dels som inspiration og hjælp til lærere og andre interesserede, dels som egentligt undervisningsmateriale til brug i skoler, gymnasier og højere læreanstalter. Det er hensigten at føre disse kildehæfter, der gengiver alle kilder på begge sprog, op til vore dage.

Kildeudgivelsen er delt op i 14 del-emner, hver påbegyndt med en kort ind-

ledning. Emnerne er: 1) Slesvig og Holstens indlemmelse i Preussen 1864-67; 2) Slesvig-Holstens nye struktur inden for den preussiske stat; 3) økonomisk og social udvikling 1864-1914; 4) de udenrigspolitiske forhandlinger om Prag-fredens artikel V; 5) optantspørgsmålet indtil 1872; 6) sprogspørgsmålet 1867-1878; 7) den danske bevægelse 1864-1880; 8) Flensborg mellem dansk og tysk 1864-1890; 9) den danske bevægelse 1880-1914; 10) germaniseringspolitikken efter 1880'erne; 11) tyske foreninger i Nordslesvig og tyske kritikere af den preussiske politik; 12) socialdemokrater og dansksindede i Nordslesvig 1900-1914; 13) kirkelige forhold; og 14) situationen i Nordslesvig i 1914.

Der er gengivet en mangfoldighed af samtidige kilder samt statistikker og kort, hvor dette synes mere formålstjenligt, men dertil kommer også moderne danske og tyske historikers vurderinger, ultrakorte biografier over godt 70 personer samt en ganske fyldig litteraturliste, opdelt i en almen og i specielle dele, knyttet til hvert enkelt kapitel. Der er tale om et meget grundigt arbejde af høj kvalitet, gennemarbejdet med indledende kapitler, forklarende noter og krydshenvisninger, velvalgte kilder og en stram og konsekvent disposition.

Når bind III er blevet langt mere omfangsrigt end de to foregående – og det skal udgiverne bestemt ikke bebrejdes – skyldes det formentlig, at man i dette bind har valgt at bringe kilder også til grænseregionens sociale historie; og – muligvis, – at kompromis'ets kunst, når to historiske traditioner brydes, som de gør i synet på grænselandets historie, simpelthen kræver et større udvalg af kilder for at tilfredsstille begge parter krav til alsidighed. Det kan ikke undgås, at man savner en og anden kilde, men litteraturlisten med anførelse af andre kildesamlinger, offentliggjorte aktstykker

og håndbøger råder til dels bod herpå – og det er da forfriskende, at det ikke er alle de gamle, velkendte kilder, der støves af og bringes i ny indpakning.

Om skole- og gymnasieelever kan få glæde af de tosprogede kildehæfter, har desillusionerede lærere ytret tvivl om. Det vil da også kræve, at læreren kender sit stof på fingrene og tilrettelægger undervisningen grundigt. Men for en gymnasieelev, der skriver årsopgave i historie, vil kildehæftet og dets forgængere være et fund, og det kan umuligt stå så ringe til, at denne kildesamling ikke kan finde anvendelse i historieundervisningen på danske og tyske gymnasier. Står det end så galt til, rækker det ikke ved kildeudgivelsens værdi på højere læreanstalter. Og navnlig i betragtning af det begrænsede kendskab til dansk, er det værdifuldt, at udenlandske forskere let kan danne sig et indtryk af de danske kilder i tysk oversættelse. Kildehæftet koster kun den beskedne sum af 99 kroner, og for den pris bør det stå på enhver bogreol, der tilhører en person med interesse for Sønderjyllands historie.

René Rasmussen

Henrik Becker Christensen (red.): *Grænsen i 75 år 1920-1995*. (Institut for Grænseregionsforskning og Told- og skattehistorisk selskab, 1995). 304 s., 195 kr.

Det er velkendte og kompetente forskere og centralt placerede personligheder, der har bidraget til denne udgivelse i anledning af 75-året for genforeningen i 1920 med artikler om deres respektive specialområder: I første del, »grænsopolitik og grænsekontrol,« skriver Troels Fink om H.V. Clausen, hvis såkaldte »Clausen-linie« fra 1890 i praksis kom til at danne sydgrænsen for første afstemningszone i 1920. Henrik Becker Christensen skriver om både grænsestri-